

לשוננו לעם

עורכים: א' אברונין, מ' אזרחי וי' פרץ

מתוך

כרך א, חוברת י, תש"י



האקדמיה ללשון העברית
מוגן בזכויות יוצרים

ועד הלשון העברית בארץ-ישראל
בהשתתפות מוסד ביאליק

לשוננו לעם

קונטרס י'

בנימין קלאר

שמות בני ישראל

(סקירה בלשנית-היסטורית)

פרק ראשון

השם העברי בתקופת המקרא

א

אבותינו הקדמונים שבתקופת המקרא לא היו נוהגים לקרוא לבניהם ולבנותיהם הנולדים להם בשמות קרובים שמתו, כפי שהדבר נהוג בדורות המאוחרים. בכל התנ"ך כולו לא מצאנו שיהא חוזר ונשנה שם מן השמות בשלשלת הדורות של משפחות ידועות, כמו שלא מצאנו אז בכלל שייקרא איש על שם אבות האומה, אברהם, יצחק ויעקב, משה, אהרן דויד ושלמה. רק בימי עזרא ונחמיה מצאנו בפעם הראשונה אנשים הקרויים בשם יהודה ובנימין, כנראה על שם השבטים שעליהם התייחסו, וכדי להדגיש את טהרת ייחוסם. וכן נהגו יהודי גב שבמצרים באותם הדורות להנחיל שמות מן האב או מאבי האב על הבן או על הנכד, תופעה שהפכה אחר כך מנהג קבוע ועומד מתקופת התלמוד ואילך ועד הדורות האחרונים. פירושו של דבר, שאבותינו הקדמונים היו נוהגים חירות גמורה בבחירתו של שם בשביל הילד היילוד להם והיו בוחרים אותו לפי עצם תוכנו ומשמעותו, ויש שהיו ממציאים שמות חדשים בשעת מעשה, כדי להביע בשם את שפעת הרגשות שמתעוררים בלב ההורים לנוכח המאורע החשוב, שאירע בחייהם בלידת בנם או בתם.

דבר זה יוצא מפורש מכמה וכמה סיפורים הבאים
במקרא. חוה, אם כל חי, קוראת את בנה הראשון קין, כי
אמרה: „קניתי איש את ה' כלומר יצרתי גבר בעזרת
ה' הגר, שפחת שרה, קוראת את בנה יִשְׁמָעֵאל, כי שמע
ה' אל עונייה. יַעֲקֹב נקרא כך על שום שאחזו בעקב
עשו. וכן קוראות נשי יעקב כל אחת ואחת את בניהן על
שום מאורע מיוחד, שאירע להן סמוך לשעת הלידה
או בשעתה. יוסף קורא את שם בנו הבכור מְנַשֶּׁה,
„כי נִשְׁנִי אלהים את כל עמלי“, ואת שם בנו השני אֶפְרַיִם,
„כי הִפְרַנִי אלהים בארץ עניי“. ואף על פי שהבלשנות
המודרנית אינה נוטה לקבל בכל מקום את הפירושים, כיוון
שהיא רואה בהם מדרש-שמות על דרך האטימולוגיה העממית,
הרי אף היא אינה נותנת דופי בעצם העובדה הנובעת מכל
הסיפורים הללו, והיא, שבימי המקרא קובעים ההורים, ובייחוד
האם, את שם בנם או בתם בצורה כזו, שישמש ביטוי ומבע
לחוויה הגדולה המפעמת את לבם באותה שעה, החוויה מלאת
האושר שזכו — אולי לאחר תקופה ממושכת של מניעת פרי
בטן וסגירת רחם — להקים זרע ולהוליד בנים ובנות. אין לך
קללה קשה בשביל האדם הקדמון מקללתו של איש ההולך
ערירי בלא בנים, ואין לך חרפה גדולה בשביל האישה
הקדמונית מחרפתה של אישה עקרה אשר אין לה ולר, וכנגד
זה אין לך בשביל האדם ברכה גדולה מברכת בנים, ושיא
ההצלחה בחיי אדם היא למי שרואה „בנים ובני בנים,
ארבעה דורות“.

האדם הדתי — וכל אדם קדמון הוא אדם דתי — רואה

בברכה זו, בברכת שדיים ורחם, כמו בשאר ברכות החיים, מתת אלוהים, חסד שעושה עם בריותיו אל טוב ומיטיב, האוהב את אוהביו ומרבה את זרעם ככוכבי השמים לרוב. ולכן הרגש הראשון, שמתעורר בלב האדם הקדמון בשעת לידת בנו או בתו, הוא רגש של קורת־רוח מרובה ושל תודה עמוקה כלפי אלוהים על „הילדים אשר חנן אותי“. ואת הרגש הזה הוא נוהג להביע על פי רוב בשם שהוא קורא לרך הנולד. משום כך מרובים כל כך לא רק בישראל, אלא גם בשאר העמים השמיים, ובאומות העולם בכלל, השמות הפרטיים מאותו סוג, שלשון המדע מכנה אותם בתואר „שמות תיאופוריים“, כלומר שמות, שאחד היסודות המרכיבים אותם הוא שמה של אלוהות. דבר זה ניכר ביותר בשמות בבליים או אשוריים, שרבים מהם הם משפטים שלמים בני שלוש מלים. כל יהודי יודע ומכיר את שמו של נְבוּזַן־אֶדֶן, רב הטבחים של נבוכדנאצר מלך בבל, שכבש את ירושלים ושרף את בית המקדש והגלה את בני יהודה לבבל. אם נחזיר את שמו של נבוזראדן זה לצורתו המקורית בלשון הבבלית, יצא לנו הצירוף Nabū-zer-iddina שפירושו: נְבוֹ, אחד מן האלים בפנתאון הבבלי, גֶּתֶן זֶרַע, דומה לזה שמו של אחד ממלכי אשור, הנזכר בתנ"ך בצורה אֶסְכֶּדֶדֶן, ופירושו בלשון האשורית: האל אשור נתן אֶח.

בעברית אין השמות התיאופוריים ארוכים כל כך, והם מורכבים בדרך כלל משתי מלים בלבד. שמות מקבילים בתוכנם לשני השמות האפדיים שהזכרנו הם השמות העבריים: אֶלְנָתָן או נְתַנְאֵל, יְהוֹנָתָן או נְתַנְיָהוּ, שפירושם: האל, או ה', נתן.

ואין סמך שגם כאן צריך להשלים לפי המשמעות: ה' נתן זרע או בן. יש שקוראים לילד עצמו מִתְּנָה, כלומר מתנת ה'. ובקיצור מִתֵּן. בדומה לכך מִתְּנָהוּ, היינו פִּתְּתָהּ ה'. אותו רעיון מובע במלים פיוטיות יותר בשמות אֶלְסֵנָן, חֲנִנְאֵל או חֲנִנְיָה, ובקצור חֲנָן, על דרך שאמר יעקב עם מנחתו לעשו: „הילדים אשר חנן אלהים את עבדך“. וזו גם משמעותם של השמות אֶלְנָד, זְבִדְיָאֵל, זְבִדְיָהוּ או זְבִד, שכן גם מלת זְבִד פירושה מתנה. ואולי שיין לכאן גם השם בְּנִיָהוּ, שפירושו ה' בְּנָה, אם נשווה אותו אל השם האשורי אשורבניפל. שעניינו: האל אשור בונה בן.

בלא רמז ישר אל הילד היילוד, אבל בהבעת תודה לאלהים על הטובה שעשה להם ועל החסד שגמל אותם, קוראים הורים לבנם בשם: אֶלְעָזָה או עֲשֵׂהאֵל או מַעֲשֵׂה, אֶלְפַּעַל או אֶלְקָנָה, גְּמִלְיָאֵל או גְּמִרְיָה, חֲסִדְיָה או חֲסִד, המברך על הישועה שנושע, אולי לאחר שהיה זמן ממושך חשוך בנים, קורא לבנו אֶלִישֶׁע, יִשְׁעָיָהוּ או הוֹשֶׁעַ, אֶלְעֶזֶר, אֶלִיעֶזֶר, עֲזַרְאֵל או עֲזַרְיָאֵל, עֲזַרְיָהוּ או יוֹעֶזֶר, אֶלִיפַלֵּט, פִּלְטִיאֵל או פִּלְטִיָהוּ, ובקיצור פִּלְטִי או פִּלֵּט, פִּדְיָהוּ או פִּדְיָהוּ, לא במקרא גופו, אבל בכתבי לביש מצאנו את השם הַצִּלְיָהוּ, הרוצה להדגיש את העובדה, שה' נענה לתפילתו ונעתר לבקשתו, קורא לבנו שם: אֶלִישֶׁמַע, יְהוֹשֶׁמַע, שְׁמַעְיָהוּ, ובקיצורים שונים: שְׁמַע, שְׁמַעִי, שְׁמַעִי, שְׁמַעוֹן, או אֲזַנְיָה, עֲזַנְיָה.

תפילה כזאת של חשוכי בנים לברכת פרי בטן מצאנו בכמה מקומות במקרא, והדוגמה הנוגעת ביותר עד הלב היא

תפילתה של חנה אשת אלקנה, המתפללת במשכן שילה אל ה' והיא מרת נפש ובכה תבכה. באותה תפילה נודרת חנה נדר, לאמר: ה' צבאות, אם ראה תראה בעני אמתך וזכרתי ולא תשכח את אמתך ונתתה לאמתך זרע אנשים — ונתתיו לה' כל ימי חייו, והוא יהיה נזיר העומד ומשרת כל ימיו לפני ה' בבית מקדשו. וכן מצאנו גם במקום אחר במקרא, שאם פונה אל בנה במלים: מה קרי, ומה בר בטני, ומה בר קריי. נדרה של חנה הוא בלי ספק הויתור הגדול ביותר, שיכולה אם לוותר, כשהיא מוסרת את היקר לה מכול לכל ימי חייו לה, ובלבד שתזכה לאושר הגדול ביותר בחיי אישה, לאימהות. יש מן השמות של תקופת המקרא, המשקפים נדר כזה של אם המקדישה את בנה להיות עובד ה' כל ימיו. כך צריך לפרש את השם עֶבֶד, שהוא לפי הנראה קיצורו של השם עֶבְדָּהּוּ, היינו עבד ה', וכן את השם עֹבְדָּהּהּ, שפירושו עובד ה', וקיצורו עֹבֶד. אותה משמעת ברורה גם בשם נְצִנְיָה, שכן מצאנו במקומות רבים במקרא נער במובן משרת. יש מן החוקרים המודרניים המפרשים על דרך זו גם את השם שְׂאוֹל, כלומר נתון בהשאלה ומסור לה' להיות בין העומדים לפניו כל ימיו.

כנגד השמות שהזכרנו עד עתה, שיש בהם משום שבח ותודה, לאלוהים על הטובה שעשה לשעבר, אתה מוצא במקרא גם שמות המביעים בקשה ומשאלה לעתיד לבוא. שישקיף ה' ממעון קדשו מן השמים על הרך הנולד ויגן עליו כל ימי חייו ויחלצוהו מכל צרה וישלח לו את ברכתו ממעל. כך יש שמות מעין: יִבְרָכָהּהּ, אֶלְיָצָא, יִשְׁמְעָאל,

יִצְחָקִיָּה, יִרְחֻמָּאֵל, יִגְאָל, יִפְדֵּיהָ, יִפְלֹט, יִפְתָּח, יִרְמְיָהוּ, יִחְזַקְאֵל,
 יִכְנִיָּה וכדומה. יָאִיר פִּירוּשׁוֹ כִנְרָאָה: יָאִר ה' פָּנָיו אֵל נוֹשֵׂא
 שֶׁל הַשֵּׁם הַזֶּה. וְכֵן מִפְרָשִׁים גַּם אֶת הַשְּׁמוֹת יִפְצֵי וְיִצְהָר,
 שְׁשִׁנְיָהם מִלְשׁוֹן אֹרֶה וְזוֹהָר. יִצְחָק, שֶׁהוּא לְפִי הַנִּרְאָה קִיצוּרוֹ
 שֶׁל הַשֵּׁם יִצְחָקְאֵל, פִּירוּשׁוֹ: יִרְאֶה אֱלֹהִים לִילֵד הַיִּלּוּד פָּנִים
 שׁוֹחֲקוֹת. הַשֵּׁם יִעֲקֹב, שֶׁנִּמְצָא בִּמְקוּרָו בְּשִׁלְמוֹתָו: יִעֲקֹבְאֵל,
 פִּירוּשׁוֹ לְפִי הַנִּרְאָה: יִשְׁלַם אֱלֹהִים שְׂכָר. וְיֵשׁ מִפְרָשִׁים גַּם
 אֶת הַשֵּׁם הַזֶּה מִלְשׁוֹן מַחְסֵה וּמִגֵּן.

סוּג אַחֵר שֶׁל שְׁמוֹת תִּיאוֹפּוֹרִיִּים אֵין בָּהֶם רֵמֵז מִפְּרָשׁ
 אֶל הַיֵּלֵד הַנוֹלָד לֹא לְגַבִּי הָעֶבֶר וְלֹא לְגַבִּי הָעֵתִיד, אֲלֵא יֵשׁ
 בָּהֶם מִשּׁוֹם הַבְּעֵת הָעֶרְצָה סֵתֵם לֹאֵל הַגְּדוֹל וְהַגְּבוּר, הַטּוֹב
 וּמִיִּטִּיב עִם בְּרִיּוֹתָיו, וְעַל כֵּן טוֹב לוֹ לֵאדָם לַחֲסוֹת בְּצִלוֹ וּלְבַקֵּשׁ
 אֶת קִרְבָּתוֹ. לְכַאֵן שִׁיכִים שְׁמוֹת כְּגוֹן גְּדֻלָּהּ, אֲמִצָּהּ וּבִקְצוֹר
 אֲמוֹץ, צִיָּאֵל, צִיָּהּ וּבִקְצוֹר צִי, יִכְלִיהוּ וּגְבִרְיָאֵל. טוֹבִיָּהוּ
 וּמְהִיטְבָּאֵל פִּירוּשֵׁם מְבוֹאֵר: הָאֱלֹהִים הוּא טוֹב וּמִיִּטִּיב, וְכֵן
 מוֹבְנִים מֵאֵלֵיהֶם הַשְּׁמוֹת מְחֻסָּהּ וּמְבִטָּהּ, צְמִדָּהּ, מְצִיָּה
 אוֹ מְצִיָּה. שׁוּיִם לֵהֶם בְּמִשְׁמְעוֹת הֵם הַשְּׁמוֹת בְּצִלָּאֵל, כְּלוֹמֵר
 אֲנִי חוֹסֵה בְּצִל־הָאֱלֹהִים, וְכֵן הַשֵּׁם סְתָרִי, שֶׁהוּא קִיצוּר מִן הַשֵּׁם
 סְתָרָהּ. דּוּמָה בְּצוּרָתוֹ לֵשֶׁם בְּצִלָּאֵל הוּא הַשֵּׁם בְּסוּדָּהּ, שֶׁמִּצָּאָנוּ
 בִּימֵי שִׁיבַת צִיּוֹן. כִּמָּה מִן הַשְּׁמוֹת שֶׁמִּנִּינוּ כֹּאֵן מִשְׁמָשִׁים עַל
 שׁוֹם מִשְׁמְעוֹתֵם הַכְּלָלִית שְׁמוֹת פִּרְטִיִּים גַּם לְבָנִים וְגַם לְבָנוֹת.
 בְּכָל הַשְּׁמוֹת שֶׁהִבֵּאָנוּ כֹּאֵן מִצָּאָנוּ אֶת הָאֱלֹהוֹת מוֹבְעֵת
 בְּשֵׁם אֵל אוֹ בְּשֵׁם הוִיָּה. בְּעוֹד שׁ-אֵל מִשׁוֹתָף הוּא לְכָל
 הָעַמִּים הַשְּׁמִיִּים וּמוֹפִיעַ מִשּׁוֹם כֵּךְ גַּם בְּשְׁמוֹת הַפִּרְטִיִּים שֶׁל
 הַבְּבָלִיִּים, הַכְּנַעֲנִיִּים, הָאֲרַמִּיִּים וְכו', הָרִי הַשְּׁמוֹת הַמּוֹרְכָבִים בְּשֵׁם

הוי"ה מיוחדים הם לעם ישראל. ולא כל הדורות שווים בזה. אפשר לומר, שהתפתחותו הדתית של עם ישראל בתקופת המקרא ומלחמותיהם של הנביאים לטהרת עבודת ה' ולביעור פילחן הבעלים משתקפות בשמות. שנקראו בני ישראל בדורות שונים בתקופה ההיא. ברשימת נשיאי השבטים שבפרשה ראשונה של ספר במדבר עדיין לא מצאנו אפילו שם אחד, שיהא מורכב בשם הוי"ה. השם הוֹשֵׁעַ הוא לפי הנראה השם הראשון ממין זה בדור המדבר. כנגד זה מתרבים והולכים בתקופת המלוכה השמות המורכבים בשם הוי"ה, ובייחוד לאחר שביער המלך יאשיהו את עבודת הבעלים וניתן את הבמות בכל ארץ יהודה. מצב זה משתקף לא רק בספר ירמיהו למשל, אלא גם בשמות המרובים הכלולים בכתבי לכיש, אותן התעודות היקרות מסוף ימי בית ראשון, שנתגלו לא מכבר במקומה של עיר המבצר לכיש. כנגד זה מצאנו בתעודות ארכיאולוגיות אחרות, הלא הן החרסים, שנמצאו בחורבת בית המלכות בשומרון והכוללים רשימות של מסים שונים, מסי יין ושמן שהעלו אזרחי הממלכה הישראלית לאוצר המלכות, עוד הרבה שמות המורכבים בשם בָּעַל. והרי אף מבניו של שאול המלך נקראו בשמות כאלה. לאחר זמן נהגו לשנות את שם הבעל לגנאי ולסלף אותו לצורת בָּשֶׁת. על כן מצאנו לפעמים במקרא את השם יְרָבָשֶׁת במקום יְרָבֶעַל, מְסִיבָשֶׁת במקום מְרִיבֶעַל, אִישְׁבָשֶׁת במקום אֶשְׁבֶּעַל. השם האחרון קיבל במקום, אחד בספר שמואל א' צורה מתוקנת ביותר: יִשְׁי, שהוא איש ה'.

על יד שמות של אלוהות ממש אנו מוצאים בהרכבם

של שמות פרטיים של תקופת המקרא גם כינויים שונים של האלוהות. דבר זה ברור בשמות המורכבים במלת מֶלֶךְ כגון כגון בשמו של נְתַן-מֶלֶךְ אחד מעבדי יאשיהו, המקביל לשמות נְתַנְאֵל וְנְתַנְיָהוּ, שהזכרנו לפני כן. וכן מקביל השם מֶלֶךְ-יִשׁוּעַ לְשֵׁם יְהוֹשֻׁעַ, או מֶלֶךְ-יִרְמְיָהוּ לְשֵׁם יְהוֹרָם, אבל גם כינויים אחרים, המשמשים יסודות-הרכבה בשמות, כגון אֲדוֹן, אב, אח, ואפילו המלה עם, צריך להבין אותם ככינויים לאלהים. דבר זה מתחוור לנו, אם אנו משווים סדרה של שמות מקבילים, כגון יְהוֹרָם, שפירושו: ה' הוא אל רם ונישא, אֶבְרָם, ובצורה מורחבת אֶבְרָהָם או אֶבְרָם, אֶחָיָה, ובקיצור חִיָּה, עֲמָם, אֲדוֹנִיָּה וּמֶלֶךְ-יִרְמְיָהוּ. צורות מקבילות כאלה אנו מוצאים גם בשמות אֱלִיעֶזֶר - אֶבְיָעֶזֶר - אֶחֱיעֶזֶר, יְהוֹנָדָב - אֶבְיָנָדָב - אֶחֱיָנָדָב - עֲמַנְיָדָב, ועוד הרבה כאלה.

השמות התיאופוריים הללו, המורכבים בשם אלוהים או באחד מכינוייו, הם רוב מניין ורוב בניין של השמות הפרטיים, ששימשו בישראל בתקופת המקרא. יש בהם משום בבואה נאמנה להלך-רוחם הדתי של אבותינו הקדמונים, שנתגלה בכל אורח חייהם, ואפילו בתופעה צדדית זו של קריאת שמות לבניהם ולבנותיהם. בקריאת השם נתכוונו להודות ולשבח לאלוהים קבל עם על הזכות הגדולה שזיכה אותם, שנתן להם שם ושארית בעולם ובירך אותם בברכה הגדולה שבברכות, בברכת בנים ובנות. וכן השתדלו לקשור על ידי השם קשר אמיץ בין הילד היילוד ובין האלוהים, להכניס אותו תחת כנפי חסותו ולמסור אותו להשגחתו המיוחדת, ועל דרך שאמר הכתוב: "ושמו את שמי על בני ישראל, ואני אברכם".

על־יד השמות התיאופוריים הללו אנו מוצאים גם כמה וכמה שמות פרטיים במקרא, שאינם מורכבים בשם של אלוהות כלל, שמות חילוניים, אם אפשר לומר כך. ואולם אף בשמות אלה אנו מוצאים יחס ברור בין משמעותו של השם ובין המאורע, שלשמו נוצר, כלומר מתן ביטוי לרגשות השמחה והאשר אין־קץ, שמרגישים ההורים על שזכו לברכת בנים ובנות.

יש מן השמות המביעים את גודל האהבה והחיבה, שרוחשים ההורים לרך הנולד, כגון השם דָּוִיד, ואולי גם השם מִיָּדָה, שלפי הנראה באו שניהם מלשון ידידות ואהבה. בכתבי יב אנו מוצאים את השם נהבת וגם נֶאֱהָבָה, שם הדומה לשם אהובה, הנהוג אצלנו כיום. אותו דבר מביע ביתר שאת השם היפה חֶסְדִּי־בָה, שבו נקראה אמו של מנשה מלך יהודה, והוא שם הנהוג גם בימינו. וכן השם רָנָה, שאמנם היה בימי המקרא שם של גבר, כדרך שאנו מוצאים גם בימינו שִׁמְחָה, שם של אשה אצל היהודים הספרדים, ושם של גבר אצל האשכנזים.

השם מְנַחֵם רוצה כנראה לומר, שההורים מוצאים בילד זה תנחומים ותשלומים על מותו של אחד מבני המשפחה, ואולי על מות ילד אחר, שקדם לילד זה ונקטף באבו. יש מפרשים מלשון זה גם את השם מְנַשֶּׁה, כלומר משכיח את הצער על מותו של אדם אהוב מבני המשפחה, וכעין מה שמצאנו בסיפור יוסף, שקרא לבנו הבכור מנשה, „כי נִשְׁנִי אלהים את כל עמליי, קשר לחיי המשפחה יש לפי

הנראה גם לשם אֶחָב, שפירושו: הילד הוא בצלמו ובדמותו של אחי האב — כל כך גדול הוא דמיון הפנים בין שניהם. גם בארמית מצאנו שם כזה, ונקראו בו אף יהודים בתקופת התלמוד: אֶחָבּוּי, כלומר אחא די אבוהי, אחי אביו. גודל האושר והשמחה על לידת הבן או הבת מובע לרוב גם ברגשי התפעלותם של ההורים למראה יפי תוארו הגדול או התפתחותו הגופנית המעולה של ילדם. בשם שְׁמִשׁוֹן או שְׁמִשִּׁי הם רוצים להביע, כאילו בשעת לידת בנם נתמלא כל הבית כולו אורה, ומכאן ואילך אור פני ילדם יהיה להם כמאור השמש. אם ההורים רוצים להגיד, כמה יקר להם תינוקם, הם קוראים אותו בשם אבנים טובות ומרגליות, כגון שֶׁהָם וּתְרַשִּׁישׁ וּפְנֵנָה. וכן השם קְרוֹץ, שהוא אחד משמות הזהב במקרא, ועל דרך השם זֶהְבָּה בימינו, שהוא אמנם תרגום מאידיש. וכן השם צִטְרָה, ופירושו כתר, ואף הוא שם שחזר ונתחדש גם בימינו.

אם יצחק אבינו משווה את ריח בנו, המביא לו ציד, לריח השדה אשר בירכו ה', הרי יש הורים, שריח בנם או בתם הוא להם כריח בשמים וסממנים. מעניין זה צריכים אנו לפרש שמות מעין יִבְשָׁם, מִבְּשָׁם וּבְשִׁמָּה. אחת מבנותיו של איוב, שנולדו לו אחרי אשר שב אלהים את שבותו, נקראה בשם קְצִיעָה, מין בושם ריחני ידוע, שנקרא גם בלשונות לועזיות Cassia, ובצורה לועזית זו חוזר ובא שם זה כשם אישה יהודיה בימי הביניים. משונה במקצת הוא השם קֶרֶן הַפּוֹךְ, שם אחותה של קציעה זו. פוך הוא מין חומר — צבע כחול, הנקרא בלשון התלמוד בשם כחל. בימי קדם היו הנשים

צובעות בו עיניהן. כדי שתיראינה גדולות יותר, "קורעות את עיניהן בפורי, כלשון המקרא, וכדרך שנוהגות הנשים הערביות גם בימינו. את הפוך היו הנשים שמות במין קופסה העשויה מקרן חלולה של בעל-חיים. והנה חשקה נפש אשתו של איוב לקרוא לבתה בשם קרן הפוך, להראות את גודל יקרתה בעיניה.

שמות אחרים יש בהם משום הבעת משאלות לעתידו הטוב של הילד ולהצלחתו בחיים. כך צריך להבין את השם אֵיתָן, שעניינו — מתמיד ומאריך חיים. כך נקרא נהר, שמימו מושכים כל ימות השנה, נהר איתן, בניגוד לנחל אכזב, שבימות החמה יבש מקורו. בימי קדם ראו בכל דבר, שבא מצד ימין, סימן טוב וניחוש של מזל, ועל כן משמשת מלה זו, ימין, בלשונות שמיות שונות שם נרדף לאושר ולהצלחה. כך קוראים הערבים לאיש מצליח ומאושר מיימון, שם שנתאזרח גם אצל היהודים בימי הביניים — כידוע היה שם אביו של הרמב"ם מיימון. משום כך תרגמו, למשל הרומאים את שמה של ארץ תֵּימָן בשם Arabia Felix, ערב המאושרה. במשמעות זו צריך להבין גם את השמות העבריים מתקופת המקרא יָמִין, הֵימָן, מְנַיָּמִין, ואולי גם בְּנֵי־יָמִין. אחרים אומרים, שהשם בנימין פירושו בְּנֵי־יָמִים, כלומר ילד שנולד לאביו לימי זקנתו, כשכבר היה זקן ובא בימים, על דרך הביטוי בן־זקונים.

יש שמות שנוצרו להביע תכונות מסוימות של הרך הנולד, כגון לָקְנִי, על שם צבע גופו או שערו הבהיר, ואותו דבר מובע בשם צָהָר. וחילופיהם השמות אֲדָמָדָם וּשְׁחָחָר —

את שניהם מצאנו בתקופת המקרא⁽¹⁾ כשמות אנשים. את חוּזַק גופו ואמיצותו של התינוק מספרים השמות בְּרָזָי לָבָן וּנְחָשָׁא לַבַּת. — בשם האחרון נקראה אמו של המלך יהויכין. ולכאן שייכים גם הרבה שמות הלְקוּחִים ממערכת בעלי החיים. כגון לִישׁ, שוּעָל, זָאב (שאמנם אינו משמש במקרא שם של ישראל, אלא שם של מלך כנעני), נָחֶשׁ וּנְחָשׁוֹן, נוֹן, היינו דג, יוֹנָה ועוד הרבה. לשם הבנת יצירתם ושימושם של שמות ממין זה כדאי להשוות את דברי יעקב בברכתו לבניו, שכמעט כל אחד ואחד מהם מושווה לבעל-חיים מסוים: יהודה — גור־אריה, נפתלי — איילה שלוחה, בנימין — זאב יטרף וכו'. לנשים מצאנו בין השאר את השמות עֶפְרָה, יָצֵל, צְפוּרָה, דְּבוּרָה — שמות הנהוגים גם בימינו. שלא לפי טעמנו היום הם שמות מקראיים כגון סוּסִי, שֶׁפֶן, עֶקְבֹּר, ואפילו פֶּרְעֶשׁ.

יפים ביותר הם השאולים ממערכת הצומח, שהיו קוראים בהם בייחוד את הבנות, כגון: תָּמָר, הֶדְסָה, קִצִּיעָה, ואחרים בדומה להם.

בדרך אחרת מובעת אהבתם הגדולה של ההורים לילד היילוד להם במתן צורה מיוחדת, צורה של חיבה, לשמות הרגילים, בין שמות תיאופוריים ובין שמות חילוניים. כפי שראינו, רוב השמות המקראיים הם לפי מקור מחצבתם משפטים שלמים, המורכבים משתיים-שלוש מלים. כיוון שיש בהם בשמות משום הבעת רחשי לבם השופעים של ההורים בשעת לידת ילדם, על כן הם משתדלים להכניס לתוך השם

(1) בחותמות עבריות.

ככל האפשר יותר, מבלי לשים אל לב, אם השם הארוך והמסורבל עתיד להיות נוח לו לילד מבחינת השימוש המעשי לכשיגדל או לא. ואולם עיקר תפקידו של השם הוא לשמש כינוי, שקוראים בו לאדם הנמצא במרחק מה מן הקורא – קריאה לפי מובנה העיקרי והמקורי. והנה שם ארוך יתר על המידה אינו הולם כלל וכלל את התפקיד הזה, ולכן מתעוררת מיד נטייה לקצר את השם ולהעמיד אותו על המידה הנכונה, בערך של שתי הברות ולא יותר.

נימוק אחר לקיצורו של שם הוא בטבע הילד עצמו. השם הוא מן המלים הראשונות, שהתינוק המתחיל לדבר לומד להגות אותו בפיו. אבל אותה שעה אין התינוק יכול לשלוט אלא בהגיים מועטים ביותר, ולכן הוא משנה ומשבש את שמו ומשחית את צורתו, הכל לפי יכולתו. והנה דווקא צורה משובשת זו חביבה ביותר על המבוגרים הסובבים את הילד, שזה דרכם לסגל לעצמם ולחקות את מלל התינוק יותר מן התינוק עצמו, והם מתחילים להגות את השם כמוהו. מכאן כל אותם שינויי הצורה וקיצורי החיבה בשמות, שאנו רגילים בהם בכל הלשונות, וגם בשמות עבריים בימינו, כגון רְפִי במקום רְפָאֵל, גִּידִי במקום גִּדְעוֹן, גְּבִי במקום גְּבִיאֵל וכדומה. הברת־סיום זו, יי, נתחבבה עלינו כל כך, עד שאנו מוסיפים אותה גם בשמות שהם קצרים ממילא, כגון רוּתִי במקום רות. מנהג זה בא לנו בדור האחרון בלי ספק מן הלשונות הלועזיות, כגון באנגלית תֹּמִי במקום תֹּמַס (שאגב, מוצאו מן העברית), או גִּימִי במקום גִּימָס שהוא יעקב, ועוד. והנה מעניין הדבר, שגם במקרא מצאנו בין שאר

קיצורי שמות גם את הקיצור הזה בחברת-הסיום זי. בין משפחות שבי הגולה בימי זרובבל מצאנו משפחה אחת הקרויה בספר נחמיה בני אָמון, ואילו בספר עזרא בני אָמי. אמו של המלך חזקיה נקראת בספר דברי הימים אָכָה, ואילו במקום המקביל בספר מלכים אָבי. ועל כן אנו צריכים לראות גם בשמות אחרים מתקופת המקרא, המסתיימים בהברה זי, קיצורים, כגון אוֹרי במקום הצורה המלאה אוֹרִיָה או אוֹרִיאָל, גָּדי במקום גָּדִיאֵל או גָּדִלָהּ, עָזי במקום עָזִיהוּ או עָזִיאָל. שם אחיו של נחמיה נקרא חֲנָנִי, כנראה קיצור של חֲנַנְיָה או חֲנַנְאֵל. וכן עוד הרבה שמות בדומה לאלה, למשל זָכְרִי במקום זָכְרִיָה, אָזְנִי במקום אָזְנִיָה, ועוד.

חברות-סיום אחרות לקיצורי שמות במקרא הן ההברות זָה ו־י. דוגמאות: מִיָּכָה, קיצור של מִיכָאֵל או מִיכָיָהוּ, עֲזָרָא במקום עֲזַרְיָהוּ, יוֹשֶׁה במקום יְהוֹשֻׁפֶּט, ואחרים. השם אָכָשִׁי ואָבִישִׁי אין להם כל מובן אם לא נראה בהם קיצורים של השמות אָבִשָׁלוֹם ואָבִישָׁלוֹם. יָשִׁי, שם אביו של דויד המלך, הוא לפי הנראה קיצור מן השם יִשְׁעִיָהוּ, אִיתִי הוא אִיתִיאֵל, יוֹרִי הוא יוֹרָם או יְהוֹרָם, מִתְנִי הוא מִתְנִיָה. וכן מסבירים את השמות יָפִי וְשָׁמִי, חידועים לנו בעיקר מן התקופה התלמודית, אבל הם נזכרים כבר במקרא עצמו, כקיצורים מן השמות הארוכים זָכְרִיָה וְשָׁמְרִיָה. שמות אחרים על משקל זה לא נשתמרו במקרא גופו, אבל באו בספרות חז"ל כגון מִתִּי קיצור של מִתְנִיָהוּ, נָתִאי במקום נְתַנְאֵל או נְתַנִּיָהוּ, יָנִאי — יוֹנָתָן, יוֹסָאי — יוֹחָנָן, ואחרים הרבה.

ובזה סיימנו את סקירתנו הקצרה על השם העברי

בתקופת המקרא, ששני דברים קובעים את אופיו: ראשית, שהוא נקבע ונוצר ביצירה חפשית פחות או יותר על ידי ההורים, ועל כן יש תמיד קשר אמיץ בין משמעותו של השם ובין המאורע שלשמו נוצר, ושנית, שכל שמות האנשים והנשים בתקופת המקרא רובם ככולם הם שמות עבריים, כלומר הם מנוסחים במלים עבריות ונובעים מהשקפת-עולם יהודית מקורית. רק מיעוט שאינו ניכר מבין השמות הפרטיים של תקופת המקרא בא ממקורות זרים, שמות מעטים הנגזרים מן הלשון המצרית, כגון פִּינְחָס וְחֶפְנִי מתקופת יוצאי מצרים, או מקצת שמות אֲפַדִּיִּים ופֶרְסִיִּים, כגון זֶרְבָבֶל, שֶׁשֶׁבַּצַר, בְּגִי, מתקופת עולי בבל. התמונה משתנה שינוי ניכר בתקופה הבאה, ימי בית שני ותקופת המשנה והתלמוד, שבהם — ובראשיתם — מתחילה תקופה של פיזור עם ישראל בתפוצות הגולה.

פרק שני

השם העברי בתקופת בית שני

לא עם חורבן בית שני, אלא עם חורבן בית ראשון מתחילה אותה תופעה גורלית בתולדות עם ישראל, ששמה „גלות“. המלך האשורי תגלת פלאסר השלישי (במאה השמינית לפני הספירה) המציא לראשונה את התכסיס האיום של „גלות שלמה“, היינו של עקירת חסיבות לאומיות שלמות

מארץ מכורתן וקביעתן במקומות מרוחקים, כדי לשבור את רוחן ולמנוע כל אפשרות של מרד והתקוממות מצדן. כך הוגלו עשרת השבטים לאשור ונעלמו מעל בימת ההיסטוריה ושוב לא נודעו עקבותיהם, ועם חורבן הבית הראשון גלתה גם יהודה גלות שלמה, ועם הגלות הופיעו גם תופעות-הלואי שלה: ההתלבטות בין הצורך להסתגל לאורח חייהם ולתרבותם של עמים זרים, כדי לאפשר את קיומה של האומה הגולה מבחינה פיסית, ובין הרצון העז להציל את האומה מכיליון ומשמד רוחני ומטמיעה גמורה בין הגויים. ואפילו אחרי בניין בית שני ולאחר תקומתה של יהודה בימי יסוד המעלה, בתקופת זרובבל ובימי עזרא ונחמיה, שוב לא היו ארץ יהודה ועם יהודה שמות נרדפים, כיון שחלקים שונים של העם כבר ישבו ישיבת קבע מחוץ לארץ האבות. מכאן ואילך אין ארץ יהודה אלא מרכז-קטן להיקף גדול של יישובים יהודיים בגולה: בבבל ובפרס, בסוריה ובאסיה הקטנה, ובייחוד במצרים.

ועובדה זו נותנת את אותותיה גם בשמות הפרטיים, שבני ישראל נקראים בהם מכאן ואילך. הלשון העברית נשכחת והולכת מפי הגולים, ולשונות העמים, שבתוכם הם יושבים, יורשות את מקומה. ועם קבלת הלשון החדשה מתרבה והולך גם מספר השמות הלועזיים, הנהוגים מעתה בין בני ישראל והדוחקים את רגליהם של השמות העבריים המקורים שנוצרו בתקופת המקרא. עם חורבן בית שני מתרבה עוד יותר מספרן של ארצות הגולה, שיושבים בהן יהודים ועמהן גם מספר הלשונות הזרות, שמהן לוקחים היהודים בהשאלה שמות משמות שונים לקריאת בניהם ובנותיהם. כיום אין

כמעט ארץ בארצות תבל כולה, שלא דרכה שם רגל ישראל, ולכן אפשר לומר בקצת הגזמה, שאין כמעט לשון בעולם, שלא סיפקה שמות לעם ישראל. לפני יותר ממאה שנים כתב ליפמאן-ליאופולד צונץ, אביה ומייסדה של „חכמת ישראל“, את המחקר הראשון על „שמות היהודים“. אותה שעה יצאה גזרה רעה מלפני מלכות פרוסיה, שאסור להם ליהודים לקרוא לילדיהם שמות גרמניים. כנגד אותה גזרה יצא צונץ להוכיח, שבכל הדורות ובכל הארצות לא נמנעה מן היהודים „זכות“ להיקרא בשמות לועזיים. ובאותה יסודיות מדעית, המציינת את כל עבודותיו של צונץ, הוא מגיש לקורא רשימות ארוכות של שמות בבליים, ארמיים, פרסיים, יווניים, רומיים, ערביים, ספרדיים, צרפתיים, גרמניים, ועוד ועוד, שנקראו בהם בני ישראל במשך כל ימי הגלות. אף על פי כן מתקבלת ממחקרו של צונץ תמונה מסולפת לא מעט, שכן בכל הדורות ובכל הארצות לא היו השמות הלועזיים אלא מיעוט כנגד רוב גדול של שמות עבריים טהורים מתקופת המקרא. שהחזיקו בהם היהודים בקנאות עקשנית, שאין כמותה בכל אומה ולשון אחרת. ולא עיד, אלא שהשמות הלועזיים לא היו אלא דבר שהזמן והמקום גרמו, ועל כן לא האריכו ימים. משפסקה ארץ מן הארצות להיות מרכז לחלק של האומה הישראלית, סופה שנשחכחו גם שמותיה ועברו ובטלו מקרב היהודים, ואילו השמות העבריים המקוריים שמתקופת המקרא נתקיימו בישראל לאורך ימים בכל הארצות ובכל הזמנים עד היום הזה. והנה החליפות והתמורות הללו בקריאת שמות בישראל, המקבילות הקבלה גמורה לחליפות ולתמורות ההיסטוריות, שעברו על

ישראל בימי הגלות. הן הן שתשמשנה נושא לפרקים הבאים
על השם העברי במרוצת הדורות.

הגלות הראשונה, שיש לנו ידיעות מפורטות עליה, היא
גלות בבל. הרגשות שפיעמו בלבבות הגולים, שעה שדרכה
רגלם בפעם הראשונה על אדמת זרים, נמסרים לנו יפה-יפה
במזמור קל"ז שבספר תהלים. על נהרות בבל, שם ישבו ובכו,
משנדרשו לשיר את שיר ה' על אדמת נכר, ושם נשבעו אותה
שבועת-אמונים נשגבה וקדושה, שלא תישכח כימי השמים
על הארץ. ואף על פי כן נתגלו הרבה סימני טמיעה
והתבוללות תרבותית גם בגולה זו. אז הוחלפו שמות הקדשים
העבריים הקדומים, כגון זיו, אֵיתָנִים וכול' שמצאנו במקרא,
בשמות קדשים שלמדו בבבל. אז הוחלף הכתב העברי הקדום
בכתב הארמי שנוצר באשור. ואז התחילו גם לשנות את
שמותיהם העבריים בשמות זרים. מי לנו גדול מדניאל, או
מחנניה מישאל ועזריה, שנעשה להם נס בגוב האריות, ואף
על פי כן יש לכולם שמות בבליים, המורכבים בחלקם אפילו
משמות אלילים בבליים ואשוריים. וכמה שמות זרים בדומה
להם מצאנו ברשימות עולי בבל בספרי עזרא ונחמיה. בזמן
האחרון הגיע לידינו מקור נוסף ועשיר של שמות יהודיים
בגולה הבבלית על ידי תגלית ארכיאולוגית חשובה. משלחת
של אוניברסיטת פנסילוניה חפרה בשנת 1893 בחורבות העיר
הבבלית ניפור, היא נופר בספרות התלמוד. בין השאר גילתה
המשלחת תעודות מרובות בתוך ארכיון של פירמה מסחרית
אחת, בני מוראשו, שהיו בנקאים וסרסורים בקנה-מידה
גדול. ובתעודות הללו נזכרים הרבה שמות של יהודים בעלי

אומנויות שונות: סוחרים, סוכנים, פקידי ממשלה, משרתים.
 הרבה מן היהודים חתומים על התעודות, שרובן ככולן שטרי
 עסק ומכתבי מסחר, בתורת עדים, מתוכנן של התעודות יוצא,
 שמצבם הכלכלי של היהודים בגולת בבל היה טוב. הם
 השתתפו השתתפות מלאה במסחר והיו בעלי הון ונכסים. היו
 אפילו אחוזות וכפרים, שנקראו על שם יהודים, כגון הכפר
 בית-חנן. והנה שמותיהם של היהודים הללו, הנזכרים בתעודות
 ניפור, הם על פי רוב שמות תנכיים, כגון אחד שהוא חותם
 בשם אַחֲזֵיה בן יְהוֹנָתָן בן שִׁמְעוֹן, או אחר ששמו גְּדִלְיָה בן
 שִׁבְתִּי, או בְּנֵיָהוּ בן טוֹבְיָה, או שִׁבְתִּי בן חֲגִי, ולא עוד, אלא
 שמצאנו כאן שמות עבריים מקוריים, שבלא ספק כבר נהגו
 בתקופת המקרא, אלא שבמקרה לא בא זכרם בספרי החניך,
 כגון השמות יְהוֹלָנוּ או יְהוֹלָכֶם, על דרך עֲמָנוּאֵל. אבל על יד
 השמות הללו אנו מוצאים גם תערובת של שמות בבליים
 וארמיים, כגון אחד שהוא חותם בשם חֲנָן בן ארדיגולה, כלומר,
 הבן יש לו שם עברי טהור חנן, ואילו האב נקרא עבדו של
 האל הבבלי גולה. חמישה דורות רצופים אנו מוצאים בשם
 יְדִיעָאֵל בן חֲנָנִי בן בלתנו בן נִינִיב־אוֹבֵלִיט בן אריניניב.
 מעניין כאן, ששני הדורות האחרונים הם בעלי שמות עבריים,
 ואילו שלושת הדורות הראשונים נקראים בשמות בבליים
 תיאופוריים, שפירושם גל נתן, האל נִינִיב נתן חיים, עבד
 האל נִינִיב.

תמונה דומה לזו מתגלה לעינינו גם בגולה אחרת בת
 זמנה של הגולה הבבלית, היא המושבה היהודית בִּבְבִּלְיָה, היא
 אלפאנטינה, שהייתה בנויה על אי בתוך נהר נילוס

שבמצרים העליונה, מול העיר סֶנְהַה, היא אסואן של היום.
 גם על קיבוץ יהודי זה הגיעו לידינו ידיעות רק על ידי
 תגלית ארכיאולוגית. המושבה היהודית בִּיבִּי הייתה מושבה של
 חיילים יהודים שכירים בשירותה של הקיסרות הפרסית.
 שתפקידם היה לשמור על הגבולות מפני פלישותיהם של
 שבטים אויבים. גם רובן של התעודות שנתגלו בִּיבִּי, הן
 תעודות מסחר, וכוללות רשימות ארוכות של שמות. אבל יש
 גם תעודות היסטוריות חשובות, כגון איגרת-תלונה אחת,
 ששלחו יהודי יב אל השלטונות הפרסיים בדבר רדיפות.
 שרדפו אותם הכוהנים המצריים של מקדש האל חנוב, הידוע
 ביותר בשמו היווני אנוביס. והנה גם בין שמותיהם של יהודי
 יב אתה מוצא הרבה שמות עבריים מקוריים, בדומה לשמות
 הנזכרים ברשימות עולי בבל, כגון הוֹשֶׁעַ בֶּר הוֹדְנָה, פִּלְטָיָה
 בֶּר אֶחָיו, וְפוֹר בֶּר צִפְנָנְיָה, חֲגִי בֶר יֶאֱזֹנְיָה, וְעוֹד. יש כאן
 שמות עבריים יפים, שלא נזכרו במקרא, כגון יְהֻדָּרִי, מעניינים
 שמות נשים, שהן צורות נקבה לשמות זכרים, כגון מְנַחֶמֶת
 (כנגד מְנַחֵם), מִשְׁלֵמֶת (כנגד מִשְׁלֵם), שְׁבִיתִית (כנגד שְׁבִיתִי),
 ועוד. אבל על יד שמות עבריים אלה אתה מוצא רשימה ארוכה
 של שמות לועזיים, מהם בבליים ומהם ארמיים ומהם פרסיים,
 ואף כאן שמות תיאופוריים, המורכבים משמות של אלילים,
 כגון נבולי, שפירושו נְבוֹ הוא אלי, או אתרלי, שפירושו
 עשתורת לי, נבווראבן, שפירושו האל נבו יבנה זרע.
 אפילו קיצורו של השם נבוכדנאצר, היינו נבוכדרי, אתה
 מוצא כאן. וכן מורכבים השמות המצריים רובם ככולם בשמות
 של אלהי מצרים, כגון פֶּטְאֶסִי, הכולל את שם האלוהות איסיס.

וכנגדו חשם פֶּטוֹסְרִי, הכולל את השם האלהות אוֹסִירִיס, או אֶסְחֹר, הכולל את השם הוֹרוֹס. בתעודה אחרת נקרא אותו אסחור בשם עברי נֶתָן, סימן, שכבר כאן מצאנו את המנהג, שהיה נהוג אחר כך, שיהודי הגולה היו קוראים לעצמם בשני שמות, אחד חול בשביל חברת הגויים, ואחד קודש בשביל עלייה לתורה ובשביל שאר דברים שבקדושה. ולא עוד, אלא שאתה מוצא כאן אפילו את השם פטחנוב, על שם האל חנוב, שכוהניו רדפו את היהודים, הרסו את בית מקדשם ושדדו את כליו.

מקור חדש של שמות לועזיים נפתח עם כיבושי אלכסנדר מוקדון ועם בוא תקופת ההלניסמוס, ששפך את רוחה של תרבות יוון על כל ארצות הים התיכון, ופגע במיוחד בארץ ישראל ובעם ישראל. פרטי המלחמות והפולמוסים האלה ידועים לכל מי שלמד פרק בתולדות ישראל או שמע לפחות משהו על מאורעות חג החנוכה. היו אלה מלחמות של סייף ושל ספר, מלחמת חרבות, אבל גם פולמוס של דברים, התמודדות רוחנית בין שתי תרבויות גדולות, שהתנגשו כאן בפעם הראשונה. התנגשויות אלו הולידו תולדות חשובות ומכריעות, שכיוונו את פניה של כל ההיסטוריה האנושית. בעקבותיהן נעשה פרסום גדול לתורת ישראל ולרעיונות ישראל בעולם, אם כי בצורה מעוותת ומסולפת במקצת. עם התפשטותה של הנצרות בעולם זכו גם שמותיהם של בני ישראל להתפשטות, שלא זכתה לה כל מערכת אחרת של שמות פרטיים בכל אומה ולשון, כיוון שהשמות העבריים של שליחיהם וקדושיהם הראשונים נתקבלו ברבות הימים בכל

ארבע כנפות הארץ. עד היום הזה משמשים השמות חללו שמות לילדי כל אומות העולם כמעט, ושמות כגון יוסף, יוחנן, יעקב, מרים ומרתא, בשינויי צורה שונים לפי השיטה הפוניטית של כל לשון ולשון, הם מכאן ואילך לא שמות של יהודים בלבד, אלא שמות של כל העולם כולו.

אבל כנגד זה חדר גם אוצר בלום של שמות יווניים לתוך היהדות גופה, שהאפילו במספרם הגדול על השמות העבריים המקוריים. בחטא זה של שינוי השם כבר חטאו המתיוונים הראשונים בירושלים, כגון ישוע כוהן גדול, שהסב את שמו יֵאֶסוֹן, או יָקִים, שהוא קיצורו של השם יְהוֹשִׁיעַ, שנשתנה לַאֲלֵקְיָמוֹס. כנגד זה נקראים כל חמשת בניו של מתתיהו החשמונאי בשמות עבריים: יוֹחָנָן, שִׁמְעוֹן, יְהוּדָה, יוֹנָתָן וְאַלְעָזָר. אבל לאחר הניצחון ומשקמה מלכות החשמונאים אתה מוצא שבסופו של דבר נקראים אף בני בניו של מתתיהו בשמות כפולים, אחד עברי ואחד יווני, כגון יוחנן הורקנוס, יהודה אריסטובולוס, אלכסנדר ינאי, שלומית אלכסנדרה. ואילו בית הורדוס שוב אין להם אלא שמות יווניים ורומיים בלבד. בייחוד גבר מספרם של השמות היווניים בין יהודי מצרים בתקופה ההלניסטית, שעה שאלכסנדריה של מצרים הייתה העיר הראשה של היהדות המיוונת.

השם העברי בתקופת התלמוד

תקופת התלמוד מקיפה כחמש מאות שנים, מימות הלל הזקן ועד חתימת התלמוד הבבלי סמוך לשנת 500 למניינם. תקופה זו ראתה הרבה שינויים ותמורות בתולדות עם ישראל וארץ ישראל, ובתוכם חילופי-משמרות רבים בשלטון על הארץ: מידי היוונים לידי הרומאים ומידי הרומאים לידי שליטי ביזאנטיון. במשך התקופה הזאת הלכה הלשון העברית ונשתכחה מפי יהודי הארץ והוחלפה בלשון הארמית. כמה ערים בארץ ישראל, כגון קיסריה ובית-שאן ואחרות, היו מאוכלסות רוב של עממים יוונים, והלשון השלטת בהן הייתה הלשון היוונית. מסביב לארץ הייתה קיימת גולה יהודית רחבה ועצומה מאד, בפרס ובבבל, באסיה הקטנה ובמצרים, ועד לאייה הדרומיים של אירופה הגיעה. גולה זו הייתה אף היא מדברת בלשונות בני נכר.

עובדות היסטוריות אלה נתנו את אותותיהן גם במנהגי קריאת השם אצל יהודי הדורות ההם. מובן מאליו, שגם בימים אלה חזרה ונשנתה אותה תופעה, שכבר מצאנו בתקופה הקודמת, והיא, שעל יד השמות העבריים המקוריים מתקופת התנ"ך הרבו היהודים לקרוא לבניהם ולבנותיהם הנולדים שמות זרים: ארמיים, יוונים ורומיים. אף על פי כן מוכיחים כל המקורות שבידינו, שהרוב הגדול של השמות, שהשתמשו בהם בימים ההם, הם שמות עבריים, ורק מיעוטם הם שמות זרים. ולא עוד, אלא שבאותה תקופה נתעוררה

בפעם הראשונה ההכרה הברורה של החובה הלאומית לקיים בכל תוקף את המסורת של מתן שמות עבריים. על כך מעידים כמה ממאמרי חז"ל, שמצאנו בתלמוד ובמדרשים. „בשביל ארבעה דברים“, כך נאמר במדרש, „נגאלו ישראל ממצרים: שלא שינו את שמם, ולא שינו את לשונם, ולא אמרו לשון הרע, ולא נמצא מהם פרוץ ערוה“. והמדרש מפרט והולך: „שלא שינו את שמם – ראובן ושמעון ירדו למצרים, ראובן ושמעון עלו לארץ ישראל; לא היו קורין ליהודה רופוס ולא לראובן יוליאנוס ולא ליוסף יוסטוס ולא לבנימין אלכסנדר“. בדברים אלה אתה מוצא ביקורת מפורשת, שהייתה מכוונת כלפי כל אלה מבני דורם של חכמי התלמוד, שהיו קוראים לבניהם שמות רומיים ויווניים, כגון רופוס ויוליאנוס, יוסטוס ואלכסנדר.

מתוך מגמה זו להחזיק בשמות העבריים המקוריים נתחדש בתקופת התלמוד המנהג לקרוא לבנים הנולדים שמות אבות האומה: אברהם יצחק ויעקב, ראובן שמעון לוי ויהודה וכו', מנהג שלא מצאנו דוגמתו בימי המקרא עצמו. בספרו „תעודות לכיש“ קובע פרופ' טורטשינר (טורסיני) את העובדה: „אין כל תקופת המקרא משתמשת בשמות האבות כשמות של אנשים חיים; אין בה אברהם, יצחק, יעקב, ראובן, שמעון, לוי ויוסף ואחרים, מלבד האבות ובניהם הראשונים“. שמות אלה נעדרים לא בלבד מספרי המקרא, אלא גם מכתבי יב ומתעודות ניפור, שהזכרנו בפרק הקודם. אבל תקופת התלמוד משנה תמונה זו. במדרש בראשית רבא מובאים דברי רבי שמואל בר נחמן, אמורא מן המאה השלישית, וזה

לשונם: „שמותם של רשעים דומים לכלי קוריים (כך קראו בימי התלמוד לאחד מחלקי מכונה האריגה). מה כלי קוריים, כל מה שאתה משתמש בהם הם עומדים, הנחתם הם מתרפים. כך שמעת מימך אדם קורא שם בנו פרעה, סיסרא, סנחריבז אלא אברהם יצחק ויעקב, ראובן שמעון לוי ויהודה“.

האמורא לא בחר לו סתם שמות, מן השגורים בפיו על פי ידיעת המקרא, אלא כפי שמעידים גם המקורות שמחוץ לספרות התלמוד והמדרשים, כל השמות האלה, שמביא אותם האמורא, היו נהוגים ממש באותם הדורות. כמה מחכמי המשנה והתלמוד נקראו בהם. ואותם השמות אנו מוצאים על גבי כתובות יהודיות שנתגלו בארץ־ישראל ובכתבי גומא שנמצאו במצרים מן התקופה ההלניסטית והרומית. לפני כמה שנים ערכה החברה העברית לחקירת ארץ ישראל ועתיקותיה חפירות על יד שיך אבריק, במקום שהייתה קיימת בימי התלמוד העיר בית שעריים. בית הקברות של בית שעריים שימש בשעתו בית־עלמין ליהודים חשובים ונשואי־פנים, שעצמותיהם הועברו לשם לא רק מארץ ישראל גופה, אלא גם מארצות הגולה הקרובות והרחוקות, ובייחוד לאחר שהובא שם לקבורה רבי יהודה הנשיא, מסדר המשנה. והנה רוב השמות החרותים על המצבות באותה עיר־המתים רחבת־ידיים הם שמות מן המקרא, כגון יצחק, יהודה, יוסף, שמואל ורות. ודבר זה אינו משתנה אפילו כשהחורת משתמש בכתב היווני במקום הכתב העברי. כמה שמות באו בצורה מקוצרת, כגון „אברה“ במקום „אברהם“, „יאקו“ במקום „יעקב“, וכדומה. ואותה תמונה מתקבלת גם מן הפאפירוסים שנתגלו

במצרים. השם המקראי, השגור ביותר בתעודות אלה, הוא השם שִׁמְעוֹן, והרי גם רבים מבני ארץ ישראל בתקופת בית שני ובימי התלמוד היו נקראים בשם זה, כגון שמעון הצדיק משיירי כנסת הגדולה, שמעון בן מתתיהו החשמונאי, התנא שמעון בן שטח, הנשיא רבן שמעון בן גמליאל, הלוחם הקנאי מימי החורבן שמעון בר-גורא, ולהבדיל שמעון-פֶּטְרוֹס, שליח הנוצרים, ועוד. אחרי שמעון באים לפי סדר השכיחות השמות יוסף, יעקב, יצחק ואברהם. מכאן ניכר, שגם בגולה המצרית, שהייתה בתקופה הקודמת מבצר של ההתבוללות ההלניסטית עד שאפילו מגדולי חכמיה לא ידעו כלל עברית, שגם בגולה זו נתעוררה סוף-סוף המגמה הברורה לחזור למסורת הלאומית העתיקה.

ואפילו השמות הזרים גופם יש מהם שמגלים כוונה ניכרת להזכיר לכל הפחות במשהו שם עברי לאומי, בין על ידי תרגומו של שם עברי ללשון הלועזית המדוברת ובין על ידי בחירת שם לועזי כזה, המזכיר בצלצול אותיותיו שם עברי מסוים. בין השמות הלועזיים של כתובות בית שעריים אנו מוצאים למשל את השם היווני פאריגורוס, שהוא תרגום יווני של השם מנחם או תנחום. באחת הכתובות הללו נקראת אישה אחת בשם הכפול אסתר-אמפאיתה. המלה השנייה מבין השתיים, המלה היוונית אמפאיתה, פירושה "כוכב עולה". השם הכפול מבוסס על כך, שהיו מפרשים את השם העברי אֶסְתֵּר על דרך המלה היוונית אֶסְתֵּר, שפירושה כוכב, ומכאן הזיהוי אסתר — אמפאיתה. וכן מצאנו בכל התעודות של אותה תקופה את השמות תיאודורוס או דוסיתיאוס, שהם תרגומים

יווניים של השמות מתתיהו או יהונתן. בדומה לכך שם האישה זואִילָה, שהוא תרגום של חָנָה.

שמות אחרים נבחרו על שום שבצלצול אותיותיהם העלו את זכרם של שמות עבריים, כגון סימון-שמעון, יוסף-יוסטוס, ישוע-יאסון, ועוד. במקרים אחרים מצאנו שמות כפולים לאותו אדם, אחד עברי ואחד לועזי, כגון אפולוניוס-יונתן, תיאודורוס-שמואל, יוסי-תיאופילוס, הראסי-חזקאל, ועוד, על דרך שנהגו גם בימי הביניים לכנות אדם מישראל בשם כפול, אחד עברי לדברים שבקדושה ואחד לועזי לדברים חילוניים. אבל ברור, שיש גם הרבה שמות לועזיים סתם, שאין להם לא קשר מוכני או צלצולי עם שם עברי, ולא שם עברי בצדם. אחד מהם, שהוא שגור ביותר, הוא השם אלכסנדר, שבדורות מאוחרים היו רואים בו שם קדוש והיו מוסיפים אותו בתורת שם עברי על שם לועזי אחר, כגון זִיֶּסְקִינְדֶּר. בספר יוסיפון באה אגדה אחת, המבקשת להסביר את שכיחותו של השם הזה דווקא בישראל בתקופת התלמוד, אותה אגדה מספרת: בשעה שביקש אלכסנדר מוקדון לכבוש את העולם ראה בחלום והנה איש אחד עומד על ראשו לבוש בדים וחברו שלופה בידו. האיש ההוא הבטיח לאלכסנדר לכבוש לפניו מלכים גדולים ואדירים, בתנאי שבשעה שיעלה על ירושלים לא ירע ולא ישחית לבית המקדש של היהודים ולכוהניו. אלכסנדר קיים את התנאי, ועל כן הבטיחו לו אחר כך כוהני ישראל, שכל ילד שיוולד באותה שנה לאחד הכוהנים, יהא נקרא בשם אלכסנדר.

בספרות התלמודית מצאנו גם התחלה ראשונה לקביעת

שמות־משפחה. כידוע היו לפניו רק בני משפחות מיוחדות ואצילי הארץ מוסיפים את שם משפחתם על יד שם הפרטי. והמנהג הנהוג כיום באירופה ובשאר ארצות, שכל אדם יש לו שם־משפחה מסוים, אינו אלא פרי התחיקה המודרנית של מאות־השנים האחרונות. בישראל היו בימי קדם מתייחסים על משפחותיהם ובתי אבותם בעיקר הכוהנים, כיוון שכל כוהן ממוצא בלתי ברור היה פסול לכהונה. בעוד שאר האנשים היו מסתפקים להוסיף לשם זיהוי מפורט יותר את שם אביהם בלבד. והנה בתקופת התלמוד מצאנו בפעם הראשונה, שהיו בני אדם מזכירים על יד שם הפרטי לא את שם אביהם בלבד, אלא גם את שם אבי המשפחה כולה. שם זה נקרא במשנה „חניכת האבות“.

חוץ מזה אנו מוצאים בספרות התלמוד הרבה שמות אנשים בצירוף כינויים שונים. הכינויים הללו הם על הרוב לפי מקום מוצאם של האנשים, כגון התנאים נתאי האַרְבֵּלִי, כלומר מעיר ארבל שבגליל, הלל הבבלי, רבי יוסי הגלילי, ועוד. וכן יש כינויים הלקוחים מאומנותם של האנשים כגון יוחנן הסנדלר, רבי יצחק נפחא, כלומר הנפח. כינויים אחרים שאולים מתכונות גופניות מסוימות בעליהם, כגון אדמון, שפיר־נאה, בן ננס, וכנגדו — הגדול, ומצאנו אפילו כינויים שאינם לשבח. כגון מה שמסופר במדרש על אדם אחד, שהיו קוראים לו „מריטה“. „ולמה קורין אותו מריטה? שפעם אחת הלך ללקט עצים מן ההר וראה את הנחש ישן. ואף על פי שהנחש לא ראה אותו ולא הכישו, נבהל כל כך עד שנשרו כל שערותיו, ולא צמח בו שער עד יום מותו, ולכן קראו לו מריטה.

פרק רביעי

השם העברי בימי הביניים

א

שני תהליכים היסטוריים ראשיים מציינים את חולדות עם ישראל בימי הביניים, שנודעת להם חשיבות גם לגבי טיבם של השמות הנהוגים בישראל באותם הימים: (א) התפשטותה של הגולה היהודית מארצות הים התיכון על פני כל ארצות אירופה, בדרום ובצפון, במערב ובמזרח; (ב) כיבוש ארצות מושבותיהם הישנות של היהודים בתקופה העתיקה על ידי הערביים.

כבר סמוך לחורבן בית שני אנו מוצאים קהילות של יהודים באייה הדרומיים של אירופה, ביוון, באיטליה ובספרד. אבל במשך ימי הביניים מתרחב היישוב היהודי על פני כל ארצות אירופה כולה. מצד אחד ניטשו שלוחות הגולה דרך איטליה העליונה לצרפת ולאשכנז, ומצד שני נסתעפו ענפיה מיוון ואייה עד לחצי-האי קרים ודרך אסיה הקטנה לאוקריינה ולשאר ארצות סלאוויות. מהלך ההתיישבות הזאת היה איטי ומודרג. לא קיבוצים שלמים של יהודים נאחזו, כדרך כובשי מדינות, בארצות החדשות, אלא יחידים יחידים הסתננו למקומות יישוב חדשים, מי כסוחר ומי כאומן ומי כשבוי מלחמה וכדומה. דרך זו הייתה נוחה מאד להסתגלות ולטמיעה בתוך עם הארץ, ועל כן למדו היהודים עד מהרה את לשונות הגויים, שבתוכם התיישבו, ונתדמו אליהם בכל אורחות חייהם. רק כעבור כמה מאות שנים, לכשגדל ונתרבה

מספר היהודים במקומות מושבותיהם החדשים, באה להם תקופה
של התעוררות תרבותית עצמאית ולאומית. אז נזכרו דתם
ולאומיותם המיוחדת להם ואז התחילו מקימים להם קהילות
מאורגנות היטב ומרכזים לתורה ולספרות ולעבודה רוחנית.
שתי תקופות אלה בתולדות יישובי היהודים באירופה
בימי הביניים, הנקראות בלשוננו של ההיסטוריון דובנוב
תקופת ההתיישבות ותקופת ההסתדרות, מהוות גם שתי
שכבות שונות בתולדות השמות בישראל. נקח לדוגמה את
היישוב היהודי באיטליה, ששם נתרכזו במאות הראשונות של
ימי הביניים רוב מניין ורוב בניין של המתיישבים היהודים
באירופה. כיוון שבתקופה הראשונה, תקופת ההתיישבות, אין
לנו עדיין מקורות ספרותיים משל ישראל, על כן מבוססת
כל ידיעותנו על יהודי איטליה בימים ההם על תוכנו של
כתובות, שנחרתו על מצבות זיכרון בקאטאקומבות, כלומר
במערות-קברים שמתחת לפני האדמה, ברומא ובכמה ערים
קטנות באיטליה הדרומית. כתובות אלה רובן ככולן מחוברות
הן בלשון היוונית או הרומית, ורק זעיר-שם זעיר-שם אתה
מוצא בכמה מהן מלים עבריות בודדות, כגון המלה "שלום".
והנה שמות האנשים והנשים הנזכרים בכתובות אלה על פי
רוב שמות יווניים ורומיים הם: טיבריוס, אוריליוס ואוריליה,
מרצלוס ומרצלה, יוליה, אפרודיסיסה, קריספינה בת פרוקופיוס,
תיאודוטוס, ניקודימוס, סבינה, לוקרציה וכדומה. רק מיעוטם
של השמות הוא בעברית: יעקב, יהודה, שמואל, בנימין, שרה,
רבקה, חנה, אסתר. לפעמים מזדווג שם עברי עם שם לועזי,
כגון אוריליוס-יוסי, אפידיה-לאה.

אבל אם נתבונן כנגד זה במצבות-קברים של איטליה
 הדרומית מן המאה השישית ואילך, נגלה סימנים מובהקים של
 התעוררות לאומית. מתרבה והולך החלק הכתוב עברית של
 הכתובות, כגון הנוסחאות „שלוש על משכבו“, „שלוש על
 ישראל“, ואת מקומו של התאריך הלועזי תופס תאריך עברי:
 מניין השנים לחורבן בית שני (בצירוף תפילה „שייבנה
 בימינו ובימי כל ישראל“) או לבריאת העולם. ולא עוד אלא
 שהכתובות מן המאה התשיעית, שנשתמרו בערי איטליה
 הדרומית, כגון וינוסה וברנדיזי, כבר כתובות הן כולן עברית,
 ובהן אין אתה מוצא כמעט כל שם יווני או רומי, אלא רובם
 ככולם שמות עבריים הם, וכמה מהם שמות תנכיים יפים,
 שנשתכחו בשאר ארצות. והרי כמה מן השמות הללו: אביגיל
 בת חצרון, טובה בת ירמיה, יוסף בן בנימין, אברהם, צדוק,
 יאיר, דויד בן דניאל, כלב בן נתן, עזראל בן לוי. יפה ביותר
 הוא שם אשה אחת: הַבְּצִלָּה, שכמדומני אינו נמצא בשום
 מקום אחר. כך מתבטא ההבדל שבין התקופות של היישוב
 היהודי באיטליה, וממנו אפשר לדון גזרה שווה לשאר ארצות.
 בתקופת ההתיישבות הראשונה מביאה הסתגלותם של היהודים
 לסביבתם החדשה לידי כך, שהם מכניסים את הכתב והלשון
 של סביבתם אפילו בכתובות שעל גבי מצבות, שמביעות את
 רגשותיהם הפנימיים כלפי נפשות קרוביהם שמתו עליהם. ואילו
 בתקופת ההסתדרות, עם ריבוייה והתבצרותה של האוכלוסייה
 היהודית, מתקרבים והולכים יישובי היהודים אל תרבותם
 הלאומית: הם מתחילים להשתמש בכתב ובלשון העבריים
 ובלוח הישראלי, ובמקום השמות הנכריים באים שמות עבריים.

מאורע היסטורי שני מראשית ימי הביניים. שנודעת לו חשיבות יתרה בתולדות עם ישראל ושעקבות השפעתו מגיעות והולכות עד ימינו. הוא עניין התפשטותה של דת האיסלאם למן המאה השביעית ואילך וכיבושן של ארצות נרחבות במזרח התיכון ובאפריקה הצפונית לפני הלשון הערבית. על ידי הכיבושים האלה, שאין כאן המקום לתאר את מהלכם ולנתח את סיבותיהם, נוצרה אימפריה רחבת ידיים, מולכת בכיפה, שהשתרעה מקצה הארץ הנושבת על חוף הים האטלאנטי ועד גדות נהראינדוס. וכל השטח העצום הזה היווה גם תחום תרבותי גדול אחד, כיוון שהיעדרן של חומות-מכס ושל גבולות לפאספורטים ולוויזות יש בו משום מכשיר אדיר לפריחתה ולשגשוגה של תרבות. תרבות זו הייתה ערבית רק לפי לשונה, ואילו לפי תוכנה נתאחדו כאן יסודות תרבותיים שונים: ירושתו הפילוסופית והמדעית של ההלניסמוס, שהחזיקו בה העמים הנוצריים שנכנעו לאיסלאם, כושר האדמיניסטרציה של הרומאים במושבותיהם השונות באסיה ובאפריקה, היכולת המדעית והלשונית של הפרסים ועוד. אבל לשונה של התרבות החדשה הזאת הייתה הלשון הערבית, העשירה בצורותיה ובאוצר מליה, והיא נעשתה הלשון המדוברת והספרותית של שטח גיאוגרפי עצום. וגם היהודים היושבים בשטח עצום זה סיגלו לעצמם מהר את הלשון הערבית בפה ובכתב. כאן הגיעה ההתבוללות הלשונית של עם ישראל בימי גלותו למרום פסגתה. בדורות האחרונים אי אפשר להעלות על הדעת, שרב מרבני ליטא ופולין למשל יחבר ספר בדיני איסור והיתר או חידושים על

התלמוד בלשון הרוסית או הפולנית. ואילו בספרד הערבית כתבו סופרי ישראל וחכמיו כמעט את כל חיבוריהם בפרוזה בלשון הערבית, ולא רק בדברי מדע, כגון פילוסופיה והנדסה ורפואה, אלא גם שאלות ותשובות בענייני הלכה ופירושי תלמוד וכדומה, כידוע למשל מפירוש המשניות של הרמב"ם ומשאלות ותשובות שלו. אחד מחכמי ספרד הערבית, שהגיע לספרנו שבאיטליה ונתבקש שם לחבר ערוך, כלומר מלון עברי, מתנצל בהקדמה לספרו על הסגנון העברי הגרוע שלו בדברים אלה: „ואני אפייס כל הקורא זה הערוך, אם ימצא בו שגגה או שום שכחה או לשון שאינו מבואר ביותר, שדינני לכף זכות. כי לא נהגו בני מקומנו לדבר בלשון הקודש כל כך, מפני שכל המקומות של ארץ ישמעאל לשון אחד יש להם, וכל האכסנאים, כלומר הזרים הבאים אליהם יכירו את לשונם, לפיכך לא הוצרכו להשתמש בלשון הקודש להיות רגילים בו. אבל כל ארץ אדום — כלומר כל ארצות הנוצרים — משונים לשונותיהם זו מזו, וכשיבואו אכסנאים אליהם לא יכירו דבריהם, לכן הוצרכו לדבר עמהם בלשון הקודש, ולפיכך הם רגילים בו יותר“. כאן מודה מדקדק הלשון העברית מספרד, שיהודי הארצות הנוצריות בקיאים יותר בלשון זו ממנו.

בתנאים כאלה לא ייפלא הדבר בעינינו, שגם בתחום השמות הפרטיים ושמות המשפחה הנהוגים בין היהודים יושבי ארצות ערב תתגלה השפעתה העצומה של הלשון הערבית. קודם כל לבשו אפילו שמות, שהם עבריים במקורם, צורה חדשה לפי דרכי הפוניטיקה של הלשון הערבית, וכפי

שנוכרו אותם השמות בקוראן: במקום אברהם איברהים, במקום יצחק אִסחאק, משה הוא מוסא ואהרן הוא הארון. דויד נקרא דאוד ושלמה סולימאן, יש שהתחילו לתרגם שמות עבריים לערבית, כגון במקום אלעזר מַנְצֹור. אבל הרבה יהודים נקראו בשמות ערביים טהורים, ללא כל קשר עם שמות עבריים, כגון סעיד, ברהון, פרג', יחיא, מימון, מרזוק, סהל, מרואן וכדומה. בייחוד התפשטו השמות הערביים בין הנשים. הללו פטורות מן המצוות, על כן נהגו בימי הביניים ועד הדורות האחרונים לולול בחינוכן. לפיכך היו נשי ישראל בכל הדורות נוחות יותר להתבוללות ולקבלת השפעות זרות. בין שמות הנשים, שמהם קיימים עד היום הזה, אנו מוצאים את השמות: ג'מילה שפירשו יפה, ג'והר היינו פנינה, מסעודה — מאושרת עזיזה — נערצת, נג'מה — כוכב, ועוד.

אבל צריך להודות, שאפילו אלה שבחרו להם שמות ערביים, נזהרו מלקחת להם שמות הקשורים ביותר בדת האיסלאם. אין שום יהודי בימי הביניים, שייקרא מוחמד או אחמד, ואף לא בשמות החליפים הראשונים עומר או עלי. ולא עוד, אלא שהשמות הערביים היו מועטים במספרם לפי הערך. אם ניקח למשל את סדר הדורות של אבות הרמב"ם, נמצא שבין שמונה שמות רק אחד הוא ערבי: משה בן מימון. בן יוסף בן יצחק בן יוסף בן עובדיה בן שלמה בן עובדיה. כאן אנו מרגישים, אגב, במנהג אחר, שנהגו בימי הביניים, והוא לקרוא לילד הנולד בשם אביו זקנו, מנהג שמצאנו בתקופה הקודמת רק אצל משפחות כוהנים מיוחדות או במשפחת הנשיאים מבית הלל. חזרה זו על שמות הדורות

הקודמים היה בה משום אמצעי לשמירת השמות העבריים. ולא עוד, אלא שרוב האנשים הידועים בשמות ערביים, היו להם בצדם גם שמות עבריים. כמעט שאין לך אדם מפורסם בבבל או במצרים או בספרד, חכם או משורר או מנהיג, שלא נדע גם את שמו העברי בצד שמו הערבי. ובינתיים נשכח שמם הערבי, וזכרם הגיע עדינו בשם עברי בלבד.

ב

מערכת השמות, שנהגו אבותינו בימי הביניים לקרוא לבניהם ולבנותיהם הנולדים להם, יש לה בשבילנו היום יותר מאשר חשיבות היסטורית בלבד. השמות של התקופות שקדמו לימי הביניים, תקופת בית שני ותקופת התלמוד, רבים מהם נשכחו ונעלמו ושוב לא נודעו עקבותיהם בחיינו היום. כבר היה מי ששאל: איך זה ייתכן, ששמותיהם של חכמי התלמוד המפורסמים ביותר נשתכחו ברבות הימים, ובכל הדורות המרובים שבאו אחר כך לא נמצא איש שיקרא לבנו בשמם? „הוי הוי אמר רבא, הוי אמר אב״י, — את המלים האלה שם המשורר בפי „הנער העברי החושק בתורה, שצרר בגמרא את מלוא כל נשמתו“. הוויות של אב״י ורבא, כפי שנקראו הוויכוחים החריפים והטענות והסברות שבפי שני אמוראים אלה, נעשו במשך הזמן שם נרדף לכל תוכנו של התלמוד. ואף על פי שבכל הדורות לא זו עס ישראל מלחבב את לימוד הגמרא, לא מצאנו בכל ימי הביניים ובכל העת החדשה, שייקרא יהודי בשם אב״י או רבא או פפא או כל שאר השמות הארמיים והפרסיים, שהיו נהוגים בתקופת התלמוד בבבל.

כנגד זה נתקיימו בידינו עד הדור האחרון ועד ימינו אלה כמעט כל השמות, שהיו נהוגים אצל אבותינו בימי הביניים, כדרך שנשתמרו בידינו הרבה משאר מנהגים ואורחות חיים, שקבעו להם אבותינו בימים ההם, שמפיהם היינו חיים — לכל הפחות עד הדור האחרון — ומהם יונקים את תרבותנו. בשלושה תחומי־לשון ראשיים ישבו אבותינו באותה תקופה, הממוצעת בין הזמן העתיק ובין התקופה החדשה: בתחום הלשון הערבית, בשטח הלשון הרומית ובנותיה הלשוניות הרומאניות, ובתחומה של הלשון הגרמנית. רובם של השמות הלועזיים, שהיו נהוגים בישראל בימי הביניים, נלקחו בהשאלה מן הלשוניות הללו. אבל למרות השינויים הכבירים, שחלו בינתיים בתולדות עמנו, נשארה מסורת השמות כמעט קבועה ועומדת בכל שלושת התחומים הללו. מבין העדות והקיבוצים שקמו והתפתחו בישראל בימי הביניים, נודעת חשיבות יתרה בשל מספרן העצום ובשל כוחן התרבותי הגדול לשתי עדות ראשיות: לעדה הספרדית ולעדה האשכנזית. והנה אף על פי ששתיהן היו אנוסות בשלהי התקופה הנידונה לעזוב את מקומות מושבותיהן בשלמותם או ברובם ולמצוא להן מקלט ומקומות ישיבה בארצות חדשות, הרי מתוך סיבה שאינה ברורה לנו כל צורכה שמרו שתיהן אמונים ללשון גלותן הראשונה והחזיקו בלשוניות אלה גם ביישוביהן החדשים: הספרדים בתורכיה ובארצות הבאלקאן, והאשכנזים בארצות הסלאויות, שהתיישבו בהן רובם בעטיין של הגזירות והרדיפת שבאו עליהן בגרמניה. נמצא אפוא, שעד הדור האחרון החזיקו

שתי העדות הללו במסורת השמות, שנקבעה אצל כל אחת ואחת מהן בימי הביניים.

כבר מצאנו בתקופות שלפני כן, כי בעניין קריאת שמות בישראל היה קיים בכל ימי הגלות סכסוך מתמיד בין שתי גטיות חזקות בחיי האדם: בין הנאמנות הדתית והלאומית למסורת העבר מצד אחד, ובין תנאי החיים המציאותיים של ישיבה בארצות נכר ודיבור בלשונות נכר מצד שני. והנה דווקא בעניין זה של מתן שמות הייתה השפעה עצומה ללשון הזרה, שהייתה מדוברת בפי אבותינו בארצות הגולה השונות. מתן שמות לילדים קשור ברגשות ובסנטימנטים העמוקים ביותר בנפש האדם, ברגשות הקורבה המשפחתית, ברגשות האבהות והאימהות. השמות הלועזיים נלקחו מלשון חיה בדיבור פה בבית וברחוב, ואילו השמות העבריים באו מלשון שכל חייה בגלות לא היו אלא בספרים ובבית המדרש. וכבר קבע אחד-העם, שאם יש הבדל עצמי בין לשון שחייה בדיבור פה ללשון שחייה בספרים, הרי הוא ביחס אל הרגש. לפי שרגשות הלב מתפעלים לא רק מציורי המחשבה הברורים, הכלולים בכוונתן הפשוטה של מלות הלשון, אלא נוסף על כך גם מאותם הציורים הצדדיים הדקים, המתקשרים על ידי השימוש התמידי בכל מילה מדוברת ומלווים אותה במעמקי הנפש. על כן אין דקות ההרגשה יכולה להתפרנס כל צורכה בלשון שאינה מדוברת. רגשי האב והאם למראה תינוקם הרך והנחמד דרשו אפוא במפגיע מוצא וביטוי דווקא במלים של הלשון המדוברת בפייהם, יותר מאשר במלים של הלשון העברית, שעם כל התקשרותם הדתית והלאומית בה על כורחם

לא הייתה אלא לשון מתה. אם המדברת עברית בארץ ישראל היום, קוראת לתינוק שלה „מותק“ ומכניסה לחוך מלה זו את כל המית לבנה, אוצר שלם של רגשות אהבה והתמסרות. אבל אם יהודיה, שדיברה ספרדית בימי הביניים, לא הייתה יכולה למצוא בצליליה של מלה עברית זו, אפילו הייתה ידועה לה, כל טעם מיוחד ולא הייתה יכולה להכניס לתוכה את כל המון רגשותיה. היא קראה לבתה בלשונה המדוברת בפיה דולצא, כשם שקראה לתינוקה אם יהודייה אחרת באותו דור, שהייתה יושבת באחת מערי אשכנז, זיסה או זיסל או זיסקינד.

על כן אנו מוצאים גם בימי הביניים אותה שניות בקריאת שמות בישראל, שכבר היינו עדים לה בתקופות שלפני כן. הרבה שמות עבריים היו נהוגים באותה תקופה, ולא עוד אלא שנוצרו כמה שמות עבריים חדשים, שלא היו קיימים לפני כן. דווקא בימי הביניים נתפשט ונתחזק שימושם של כמה שמות מן המקרא, שקודם לכן לא היו בשימוש כלל, או לפחות לא היו שגורים ביותר. השם אהרן, למשל, לא נזכר בכל הספרות התלמודית אלא פעם אחת בלבד, ואילו בימי הביניים הפך להיות שם שגור ביותר, בייחוד במשפחות של כוהנים. מערכת שלמה של שמות תנכיים, שהם האופייניים לשמות היהודים בימינו, הוכנסה אז בשימוש, כגון השמות: אמנון, אליהו, אפרים, ברוך, דויד, חנוך, יהודה, יהושע, יחזקאל, ישעיה, מנחם, מרדכי, משה, נתן, עובדיה, שלמה, שמואל ושמשון. גם השם התלמודי מאיר זכה מימי הביניים ואילך להתפשטות מרובה, וכן התחילו אז להשתמש בשם ישראל, שהוא שם האומה כולה, בתורת שם פרטי לאחד מישראל.

יש שמות עבריים, שהרבו להשתמש בהם בארצות מסוימות, באופן שהשמות הללו נעשו אופייניים ליהודי הארצות ההן. באיטליה חיבבו ביותר את השמות בעלי הסיום -אָל. כגון אוריאל, איתאל, חננאל, יחיאל, מיכאל וכדומה, ואפילו נוצר שם חדש על משקל זה: חושיאל. שמות אחרים, שהיו חביבים באיטליה, הם: אָמֶפִּי, יפת, פֶּלֶב, שבתי, שפטיה. וכן יש מערכת שלמה של שמות עבריים חדשים, שנוצרו בימי הביניים, ומהם על יסוד תרגום מלשונות לועזיות, כגון השמות: חיים, יוס־טוב, מצליח, מבשר, סימן־טוב, צמח (שהוא אחד משמותיו של משיח, וגם השם מָשִׁיחַ עצמו). יש שמות, שהונהגו אז בשימוש, שהם מלים מופשטות של תכונות מסוימות, כגון: אהבה, אמונה, ברכות, ישועה, מנוחה, רחמים, תשובה, צדקה, וכדומה.

אבל כנגד השמות העבריים הללו אתה מוצא הרבה שמות לועזיים שהושאלו מלשונות שונות, הכול לפי הלשון שדיברו בה בני העדה ההיא. על הרוב באו השמות האלה להביע את רגשות השמחה והאהבה שקיננו בלבות ההורים עם לידת בנם או בתם. יש ששמחו על שנולד להם בן זכר, ועל כן קראו לבנם הנולד להם "בֶּן", כלומר גבר, ובצורה אחרת מאנוס או מאנוש. בלשון ההקטנה, הנחוגה בייחוד בלשון הגרמנית להבעת חיבה יתרה, לבש שם זה לפעמים את הצורה מענדעל או מענקע. אחרים רצו להביע, כמה טוב הוא הילד שנולד להם, וקראו לו בצרפתית Bonfils (קרי: בונפיס), בספרדית בונאינפֶּאנטי ובגרמנית גוטקינד. יש שקראו את התינוק על שם אהבתם לו ליבקִינד, כלומר, ילד חביב,

או ליפמאן. היינו איש אהוב, ולילדה ליבה, כלומר אהובה. יש שרצו להכריז בשם הניתן, כמה יפה הוא הרך הנולד, וקראו לו: קָלָה או בלטה בלשונות רומאניות, שיינה או שיינדל בגרמנית — כל אלה מלים שפירושן: יפה. נראה לעין הוא האחוז הגדול של שמות נשים בין שמות לועזיים אלה ואפשר להוסיף עליהם עוד הרבה בדומה להם, כגון: אסטלה (כוכב), אַספּראנצה (תקווה), גראציאה (חן), פריציוזה (יקרה), קְלורה, או קְלומה (פרח), קְרומה (חסודה), זלאטה (זהב), פריידה או פראדיל (שמחה), גוטה או גיטל (טובה), רוזה או רייזיל (שושנה), פערלא או פערל (פנינה) ועוד הרבה.

בין השמות הנהוגים באשכנז תופסים מקום חשוב שמות חיות ועופות, שניתנו לאנשים ולנשים גם יחד, כגון ליב או זיווא (אריה), הירש או הירץ וכן הערציל (צבי), וולף או וועלוויל (זאב), בער או בערל (דוב), פִישל או פִישלין (דג), הינדה (איילה), טאובה (יונה), פֶּוגל או פִייגילי (ציפור). יש ששמות עבריים במוקדם לבשו בגרמנית צורה משונה לפי מבטאם של השמות הללו בתרגומי המקרא ליוונית או לשאר לשונות לועזיות: במקום חנוך—העניך, במקום יצחק—איזאק או אייזיק, במקום שמואל—סאמואל ומהו זאנוויל, במקום שלמה—סאלאמון ומהו זלמן. אפילו השם מיכאל לבש צורה גרמנית של מִיקֶל, ועוד הרבה בדומה לזה. שמות עבריים אחרים, יפים מצד עצמם, נתכערו על ידי שהוסיפו להם סיום של הקטנה והשליטו עליהם שינויי תנועות לפי חוקי הפוניטיקה הגרמנית: במקום יהושע — העשיל, במקום אברהם — אַבְרָמיל או אַבְרל או אבא, במקום שמעון — שימל או זימל או זמל.

במקום שמריהו – שמערל, במקום שבתי – שעפטיל או שעפטיל.
 במקום יעקב – יעקיל או קופיל. יוסף הפך ליוויל או ליוסיל
 או ליופא, יהודה נעשה יודיל, בנימין שינה את טעמו לביינוש.
 במקום מְרָם אמרו מירל, במקום אלישבע – פעסיל, וכיוצא
 בזה. מעניינת היא ההתפתחות בשם ישראל. תחילה ביטאו
 אותו בצורה לועזית איסראל, אחר כך תעו לחשוב שהלמיד
 שבסופו היא סיום של הקטנה, ועל כן ראו את עיקרו של
 השם בצורה אִיֶסֶר, שם שנקראים בו עד היום הזה אנשים
 ששםם העברי הוא ישראל.

ליעזו זה של השמות העבריים מצא מקצת תיקונו
 במנהג שהונהג להזכיר על יד צורתו הלועזית של השם העברי
 גם את צורתו המקורית. על ידי כך נוצרו זוגות של שמות,
 שיש מהם נהוגים עד היום, כגון יהושע-העשיל, אברהם-אבא,
 שמואל-זאנוויל, שלמה-זלמן. מעניין שגם שמות לועזיים
 מסוימים נחשבו כשמות עבריים ונוספו עליהם שמות לועזיים,
 כגון אלכסנדר-זיסקינד. גם לשמות לועזיים אחרים נוספו
 שמות עבריים, על פי תרגום או על פי נימוקים אחרים, וכך
 נוצרו הזוגות אריה-ליב, דובר-בער, צבי-הירש, אליקים-געציל
 וכדומה. ויש שצירפו לשמות הלועזיים שם עברי על פי ברכת
 יעקב לבניו לפני מותו, כגון יהודה-ליב על שום שנאמר שם:
 „גור אריה יהודה“, וכן נפתלי-הירץ, בנימין-זאב. מעניין הוא
 הצירוף יששכר-פֶּעֶר – במקרא גופו כתוב שם „יששכר חמור
 גרם“, ושינו מטעמים מובנים.

שמות אלה וכיוצא בהם הם שהיו נהוגים מאות בשנים
 בישראל, בימי הביניים וברוב ימי העת החדשה. אבותינו לא

מצאו בהם דופי והנחילו אותם מדור לדור. אבל הדורות האחרונים התחילו מואסים ובועטים בשמות הללו. מצד אחד היו אלה בשביל היהודים במערב אירופה שמות יהודיים יותר מדי והם התחילו מחליפים אותם בשמות אנגליים. גרמניים, צרפתיים, לפי האפנה האחרונה. ומצד שני היו אותם השמות בשביל דור התחייה הלאומית שמות לועזיים יותר מדי, והם התחילו מחליפים אותם בשמות עבריים ישנים ומחודשים.